

THE THEME OF REBUILDING JERUSALEM - בנין ירושלים

The chart that Professor Joseph Heinemann created in which he reproduced 28 versions of the *חתימות הברכה* representing the various forms of the *ברכה* of *בונה ירושלים*, included in the supplement to Newsletter 7-30, was collected by Professor Heinemann from several sources; the variations in the second *ברכה* that follows the reading of the *הפטרה*, the variations in the third *ברכה* of *ברכת המזון*, the variations in the *ברכה* of *בונה ירושלים* in *(שבע ברכות)* *ברכת החתנים* and the variations in the fourth *ברכה* of *שמונה עשרה*. Let us begin by asking: what is the connection between *שמונה עשרה*, *ברכות ההפטרה*, *ברכת המזון* and *ברכת החתנים*? The answer may lie in the following version of the third *ברכה* of *ברכת המזון*:

סדר חיבור ברכות-רחם ה' א-להינו עלינו ועל כל ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ועלינו. רועינו זנינו פרנסינו וכלכלינו, הרויחינו. הרווח לנו מהרה מכל צרותינו. ואל תצריכנו י-י אלקינו לא לידי מתנת בשר ודם, שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה אלא לידך המלאה והרחבה, והנוראה כי בשם קודשך הגדול והנורא בטחנו. לא נבוש ולא ניכלם לא בעולם הזה ולא לעולם הבא. ואף על פי שאכלנו ושתינו חורבן ביתך לא שכחנו ואל תשכחינו י-י אלקינו ואל תעזבינו מלכינו ואל תטשינו גואלינו ואל תכלימנו בבקשתינו ואל תתנינו בנפש אויבינו ואל תפר בריתך אתנו ויבא אליהו ומשיח בן דוד במהרה בימינו. ובנה ירושלים עירך במהרה בימינו. ברוך אתה י-י, בונה ירושלים אמן.

Translation: Rachem Hashem . . . although we ate and drank, we have not forgotten the destruction of Your home. Now do not forget us G-d, our G-d, do not abandon us, our King, do not forsake us, our Redeemer, do not turn aside our requests, do not turn us over to our enemies, do not abrogate Your covenant and may Elyahu Ha'Navi come and so too Moschiach Ben David as soon as possible . . .

This version of the third *ברכה* of *ברכת המזון* is still recited each day as part of *נוסח רומא*. The words that are underlined above clearly convey the message that our pleasure in eating is tempered by the loss of the *בית המקדש*. We take comfort in recalling G-d's covenant to bring the *משיח*. We can conclude that the *ברכה* of *בבניה ציון* was included in the *ברכת החתנים* for a similar reason: to temper our happiness at a wedding out of respect for the loss of the *בית המקדש*, the same basis that a glass is broken at the end of a Jewish wedding ceremony. This same concept appears to play an important role on *שבת* as well:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח' עמ' ב'-אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש,

הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב, שלא הסריחו, והמטיב, שניתנו לקבורה. תנו רבנן, סדר ברכת המזון כך היא: ברכה ראשונה, ברכת הזן, שניה, ברכת הארץ, שלישית, בונה ירושלים, רביעית, הטוב והמטיב, ובשבת, מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע; רבי אליעזר אומר: רצה לאומרה בנחמה, אומרה, בברכת הארץ, אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה, אומרה. וחכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. חכמים היינו תנא קמא! – איכא בינייהו דיעבד.

Translation: Rav Nahman said: Moses instituted for Israel the benediction 'Who feeds' in Birkat Hamazone at the time when manna descended for them. Joshua instituted for them the benediction of the land when they entered the land. David and Solomon instituted the benediction which closes 'Who builds Jerusalem'. David instituted the words: 'For Israel Your people and for Jerusalem Your city', and Solomon instituted the words 'For the great and holy House'. The benediction 'Who is good and bestows good' was instituted in Yavneh with reference to those who were slain in Bethar. For Rav Mattena said: On the day on which permission was given to bury those slain in Bethar, they ordained in Yavneh that 'Who is good and bestows good' should be said. The words: 'Who is good', were included because the bodies did not putrefy, and the words: 'Who bestows good', because the bodies were allowed to be buried. Our Rabbis taught: The order of Grace After Meals is as follows. The first benediction is that of 'Who feeds'. The second is the benediction of the land. The third is 'Who builds Jerusalem'. The fourth is 'Who is good and bestows good'. On Sabbath the third blessing commences with consolation and closes with consolation and the sanctity of the day is mentioned in the middle of this blessing. Rav Eliezer says: If he wants, he can mention the sanctity of the day in the consolation, or he can mention it in the blessing of the land, or he can mention it in the benediction which the Rabbis instituted in Yavneh. The Sages, however, say that it must be said in the consolation blessing. The Sages say the same thing as the First Tanna? They differ in the case where he actually did say it in some other place.

What is the definition of the word: נחמה in that גמרא?

מחזור ויטרי סימן פג–בשבת פותח כמו בחול. רחם י-י ומוסיף רצה והחליצנו באמצע. וכן נוהג ר': וכן מפורש בביאורי ברכות דרבינו יצחק בר' יהודה: והא דגרסי' ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע, לא שיתחיל בלשון נחמה ויסיים כי מה יתרון לשנותה בתחילתה ובסופה. וכנגד מה. אלא הברכה דבונה ירושלים נקראת נחמה. והכי קא מתחיל בברכה בנחמה כמו שהיא ומסיים בה כמות שהיא. ובלבד שיזכיר מעין היום באמצעיתה.

Translation: He adds Ritzzei V'Ha'Chalitzainu in the middle of the third Bracha of Birkat Hamazone. So was the practice of my teacher. So too it was set forth in the explanation of Brachos published by Rabbi Yitzchok son of Rav Yehudah. The way to understand the Gemara which provides that we should begin with words of comfort and end with words of comfort and refer to the sanctity of the day in the middle, is as follows: not that we should begin the Bracha with words of comfort and conclude the Bracha with words of comfort because what will be gained by changing the opening and closing (as some did) of the Bracha and for what reason? Instead we need to explain the Gemara as holding that the Bracha of Boneh Yerushalayim is defined as being a Bracha of comfort. Pursuant to that interpretation, the Bracha as it opens and as it closes on weekdays already consists of words that provide comfort and one refers to the sanctity of the day in the middle of the Bracha.

להבין את התפלה

והכי נמי אמרי' גבי ראש חדש מתחיל בעבודה ומסיים בעבודה. ואו' מעין המאורע באמצע. וכי תעלה על דעתך. שישנה ברכת רצה מכמות שהיא. אלא כהווייתה יאמרנה כדרך בחול והיום מעין ודומה לו. כ"מ. ת': ומשום הכי תיקנו רצה והחליצנו בשבת ולא בימי טובים. כי הוא יום מנוחה ושמחה וחייב להזכיר חורבן ירושלים ונחמתו בשמחתו. דכ' (תהלים קל"ז) תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. וכן מצינו ששבת נקרא יום שמחה. דאמרי' בספרי. וביום שמחתכם, זה השבת. ובמועדים כמשמעם: ומשום הכי חותמים בשבת וישמחו בכך כל ישראל כו'. שנקרא השבת יום שמחה.

Translation: In a similar manner it was taught about Rosh Chodesh that we need to begin with the theme of service and end with the theme of service and refer to the special character of the day in the middle of the Bracha. Did the Gemara mean to teach that we need to alter the opening and closing of the Bracha? No. We keep the opening words and the closing words as we recite them each day and refer to the special character of the day in the middle of the Bracha. That explains why Chazal composed the paragraph that begins Ritzai V'Hachalitzeinu just for Shabbos but not for Yom Tov. Because Shabbos is a day of rest and a day of joy. It is necessary to remember the destruction of the Beis Hamikdash and be comforted during the day of joy, as it is written: May my tongue stick to my palate if I do not recall the the destruction of the Beis Hamikdash; if I do not make it a priority to remember Jerusalem during my moments of joy. We find that Shabbos is deemed to be a day of joy from references to Shabbos as a day of joy. In the verse: "on your day of joy" those words are a reference to Shabbos and the word "holidays" is a reference to Yomim Tovim. That is why we conclude the middle Bracha of Shemona Esrei on Shabbos with the words: V'Yismichu Becha Kol Yisroel' because Shabbos is defined as a day of joy.

According to the מחזור ויטרי our שמחה on שבת must be tempered by our remembering the חורבן הבית and we take comfort in recalling our covenant with G-d. On what basis did the מחזור ויטרי make his statement: הברכה דבונה ירושלים נקראת נחמה; the theme of the ברכה of בונה ירושלים represents comfort over the loss of the המקדש?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מט' עמ' א'—תנו רבנן: מהו חותם? בבנין ירושלים; רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מושיע ישראל. מושיע ישראל אין, בנין ירושלים לא? אלא אימא: אף מושיע ישראל. רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא, פתח בחדא וסיים בתרתא. אמר רב הסדא: גבורתא למחתם בתרתא! והתניא, רבי אומר: אין חותמין בשתים! גופא, רבי אומר: אין חותמין בשתים. איתביה לוי לרבי: על הארץ ועל המזון! ארץ דמפקא מזון. על הארץ ועל הפירות! – ארץ דמפקא פירות; מקדש ישראל והזמנים! ישראל דקדשינהו לזמנים; מקדש ישראל וראשי חדשים! ישראל דקדשינהו לראשי חדשים; מקדש השבת וישראל והזמנים! חוץ מזון. ומאי שנא? הכא, חדא היא, התם, תרתא, כל חדא וחדא באפי נפשה. וטעמא מאי אין חותמין בשתים? לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות. מאי הוי עלה? אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל חותם במושיע ישראל, פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר: (תהלים קמ"ז) בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, אימתי בונה ירושלים ה'? בזמן שנדחי ישראל יכנס.

1. We saw this version of the חתימת הברכה when we studied the middle of ברכה עשרה for שבת.

Translation: Our Rabbis taught: How does one conclude the blessing of the building of Jerusalem? Rav Jose son of Rav Judah says: 'Saviour of Israel.' 'Saviour of Israel' and not 'Builder of Jerusalem'? Say rather, 'Saviour of Israel' also. Rabbah bar Bar Hanah was once at the house of the Exilarch. He mentioned one theme at the beginning of the third blessing and both themes at the end. Rav Hisda said: Is it a superior way to conclude with two themes? And has it not been taught: Rabbi says that we do not conclude with two themes? The above text stated: Rabbi says that we do not conclude with two. In objection to this Levi pointed out to Rabbi that we say 'for the land and for the food'? It means, he replied a land that produces food. But we say, 'for the land and for the fruits' (in Al Hamichya)? It means, a land that produces fruits. But we say, 'Who sanctifies Israel and the appointed seasons'? It means, Israel who sanctify the seasons. But we say, 'Who sanctifies Israel and New Moons? It means, Israel who sanctify New Moons. But we say, 'Who sanctifies the Sabbath, Israel and the seasons? This is the exception. Why then should it be different? In this case it is one act, in the other two, each distinct and separate. And what is the reason for not concluding with two? Because we do not make religious ceremonies into bundles. How do we decide the matter? Rav Shesheth says: If one opens with 'Have mercy on Your people Israel' he concludes with 'Saviour of Israel'; If he opens with 'Have mercy on Jerusalem', he concludes with 'Who builds Jerusalem'. Rav Nahman, however, said: Even if one opens with 'Have mercy on Israel', he concludes with 'Who builds Jerusalem', because it says. The Lord does build up Jerusalem. He gathers together the dispersed of Israel, as if to say: When does G-d build Jerusalem? When He gathers the dispersed of Israel.

In this excerpt we see that the theme of G-d acting as מושיע ישראל, savior of Israel is an integral part of the theme of the ברכה of בונה ירושלים. That explains why we include the word “מושיע” in the present version of the second ברכה after the reading of the הפטרה.

Several ראשונים disagree with the מחזור ויטרי as to whether the third ברכה in ברכת המזון needs to be changed in order to incorporate the theme of נחמה into the ברכה on שבת:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לה ע"ב ב'—ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע. פירש הרי"ף ז"ל שצריך להתחיל בנחמה ולשנות הלשון ולומר במקום רחם נחמנו ובחתימה שיאמר אחר רצה והחליצנו ונחמנו בציון עירך כי אתה בעל הנחמות בא"י מנחם עמו. ורש"י ז"ל פי' שאין צריך לשנות הלשון שאומר בחול ולא להוסיף עליו כלל וכשמזכיר רחמי מתחלה ובנין ירושלים בסוף זהו נחמה כי נחמתן של ישראל הוא רחמי שמים ובנין ירושלים. ולא באו בכאן להודיענו שצריך לשנות הלשון שאומר בחול אלא בא להשמיענו שאומר קדושת היום בין שתי הנחמות דהיינו רחם ובונה ירושלים וסדר הענין הוא שאומר.

Translation: On Shabbos, we begin with words of consolation and end with words of consolation and mention the sanctity of the day in between. The Rif explains that we begin with consolation and therefore change the words of the Bracha and say the word: Nachamenu (comfort us) instead of the word Rachem (show compassion) At the end of the Bracha after reciting Ritzei V'Ha'Chalitzeinu V'Nachameinu B'Tzion Ircha Ki Ata Ba'Al Ha'Nechemos, we say Baruch Ata Hashem Minachem Amo. Rashi explains that it is not necessary to change the language of the Bracha from what is recited during weekdays and we should not add to the Bracha at all. It is sufficient that we mention Rachamim in the beginning and the rebuilding of Jerusalem in the end. Those words provide comfort because the comfort that the Jewish people need is the compassion of Heaven and the rebuilding of Jerusalem. In other words, the Gemara did not mean to teach us that we should change the language of the Bracha as it is recited on weekdays but instead the Gemara meant to teach us that we should

להבין את התפלה

remember the sanctity of the day between the two references to comfort. Those are found in the words: Rachem and Boneh Yerushalayim. It is the order of what is said that concerned the Gemara.

רמב"ם הלכות ברכות פר' ב'–הלכה ד'–ברכה שלישית פותח בה רחם יי א–להינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך, או נחמנו יי א–להינו בירושלים עירך; וחותם בה בונה ירושלים או מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים. ולפיכך נקראת ברכה זו נחמה. וכל מי שלא אמר מלכות בית דוד בברכה זו לא יצא ידי חובתו מפני שהיא ענין הברכה שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד.

Translation: The third Bracha of Birkat Ha'Mazone begins with the words: Rachem . . . or Nachameinu . . . and it ends with the words: Boneh Yerushalayim or Menachem Amo Yisroel Bi'Binyan Yerushalayim.

Therefore this Bracha is called a Bracha of comfort. Whoever fails to mention the Kingdom of Beis Dovid in this Bracha does not fulfill his obligation because the return of the Kingdom of Beis Dovid is a central theme of the Bracha. Complete comfort will not be felt until the monarchy of Beis Dovid is re-established.

for ברכת המזון in ברכה the third includes the concept of נחמה in רב עמרם גאון weekdays as well.

סדר רב עמרם גאון –רחם ה' א–להינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו. רועינו זנינו מפרנסנו מכלכלנו הרוח לנו מהרה מצרותינו. ואל תצריכנו לידי מתנת בשר ודם. שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה, כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו. ויבא אליהו משיח בן דוד בחיינו. ומלכות בית דוד מהרה תחזור למקומה. ומלך עלינו אתה לבדך והושיענו למען שמך והעלנו לתוכה ושמחנו בה ונחמנו בציון עירך. ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

What is the link between the other sources and the ברכה of בונה ירושלים in שמונה עשרה?

We may not ask for the fulfillment of our needs without asking for the re-establishment of the בית המקדש. We include references to נחמה in the ברכות הפטרה since one purpose in reciting the הפטרה is to provide comfort.

In compiling his chart, Professor Heinemann appears to have omitted one additional variation to the ברכה:

תלמוד ירושלמי ברכות פרק רביעי הלכה ה'–אמר ריב"ל (מלכים א', ה', לה') הוא ההיכל לפני; לפני, היכל שכל הפנים פונים לו. עד כדון בבינינו, בחורבנו מניין? א"ר אבון (שיר השירים ד', בניו לתלפיות; תל שכל הפיות מתפללין עליו בברכה, בקרית שמע, ובתפילה. בברכה: בונה ירושלים. ובתפילה: א–להי דוד ובונה ירושלים.² בקרית שמע: הפורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים.

Translation: Rabbi Yeboshua Ben Levi said: that is the sanctuary in front. The word: front should be read as if it was the word Li'Panim, faces; i.e. a sanctuary towards which all faces turn. That is true while the Beis Hamikdash is standing; how do we know that it is necessary to turn our faces towards the Beis Hamikdash

2. This version of the ברכה התימת conforms with נוסח ארץ ישראל.

even after it was destroyed? Rabbi Bun said: the words in the verse: "built as a landmark" are interpreted to mean: a mound for which all mouths pray that it be restored in Birkat Hamazone, Kriyas Shema and in Shemona Esrei. In Birkat Hamazone we find the Bracha: Boneh Yerushalayim; in Shemona Esrei we find the Bracha: Elokei David Oo'Boneh Yerushalayim and in Kriyas Shema we find the Bracha: Ha'Porais Succas Shalom Aleinu V'Al Amo Yisroel V'Al Yerushalayim.

פירוש (רב שלומו גורן, ז"ל) – בקריאת שמע פורש סוכת שלום וכוי. בכ"ר הגירסא בקריאת שמע פורס סוכת שלום על עמו ישראל מנחם ציון בונה ירושלים.

Translation: In the Brachos of Kriyas Shema we find the Bracha of Ha'Porais Succas Shalom etc. In one handwritten manuscript we find that the version of the Bracha that was recited as part of the fourth Bracha of Kriyas Shema was: Porais Succas Shalom Al Amo Yisroel Minachem Tzion Bonei Yerushalayim.

This excerpt from the תפלת קריאת שמע ברכה of תלמוד ירושלמי provides that the fourth ברכה of תפלת קריאת שמע ends each day with either one of the following two phrases: הפורש סוכת שלום עלינו or as Rabbi Shlomo Goren noted, with: פורס סוכת שלום על עמו. Professor Louis Finkelstein explains this גמרא as follows:

פורשים וחדושים בירושלמי – ברכות פרק ד' דף 399 – ידועה היא ההגדה על גודל מעלת השלום, שכל תפלות וברכות חותמין בשלום כקריית שמע שחותמה פורס (או הפורס) סוכת שלום. וברור הוא, שבכל מקורות ארץ-ישראלים שנזכרה בהם הגדה זו . . . כווננו, כבמאמר הירושלמי שבסוגיא זו, למנהגם לחתום בפורס בין בחול בין בשבת, כמו שהוא בנוסח התפלה לבני ארץ ישראל בקטעי הנניזה שנתגלו בימינו . . . ומנהגנו עתה להבדיל בין קודש לחול בחותם ברכה זו ודאי יסודו ב"פשרה" (על פשרות כאלה עיין חלק א', עמוד ר"ח), שבני בכל חתמו בין בחול בין בשבת בשומר עמו ישראל, ובני ארץ ישראל אמרו הפורס בכל הלילות.

Translation: Well known is the statement concerning the great importance of peace, that all of our prayers and Brachos must end with the word peace such as the last Bracha of Kriyas Shema in Tefila Arvis: Porais or Ha'Porais Succas Shalom etc. It is clear that all sources that contain that statement originated in Eretz Yisroel . . . it is a reference, as provided in this excerpt from the Talmud Yerushalmi, to their practice to conclude the last Bracha of Kriyas Shema in Tefila Arvis whether on a weekday or on Shabbos with the words that begin Ha'Porais as we found in fragments from the Geniza that reflect Nusach Eretz Yisroel . . . our custom now to distinguish between weekdays and Shabbos as it concerns this Bracha was clearly a compromise between the practice among Babylonian Jews to end the last Bracha of Kriyas Shema in Tefilas Arvis with Shomer Amo Yisroel each day of the week and the practice among the Jews of Eretz Yisroel to end the last Bracha of Kriyas Shema in Tefila Arvis with Ha'Porais Succas Shalom each day of the week.

Let us now ask: what is the link between the fourth ברכה of קריאת שמע and תפלה and תפלה המזון that prompted חז"ל to see a need to refer to the rebuilding of ירושלים in it? In קריאת שמע, the order of the תפילות for תפלת ערבית was to first recite שמונה עשרה and to then recite קריאת שמע. It was therefore important that the fourth ברכה of קריאת שמע end with the theme of שלום since it was the ברכה that concluded תפלת ערבית. We now understand that the שלום referred to in the ברכה is not a prayer simply for peace. It is a prayer for the special type of peace that will exist only when the בית המקדש is rebuilt.